

Deze bijlage behoort ^d bij de petitie:

“Kies niet voor afplaggen in de Krimpenerwaard”



*Dit document van het bestuur van de Vereniging
Duurzame Waterbeheersing en Landbouw
Krimpenerwaard (DWLK) is gemaakt in samenwerking
met:*

Bodemdeskundige dr. ir. Dirk van der Eijk

Stop met verder afplaggen van de Krimpenerwaard!



Inhoud

Stop met verder afplaggen van de Krimpenerwaard!.....

Waarom stoppen met afplaggen?2

Conclusies en adviezen2

Toelichting3

Verschralingsonderzoek in Krimpenerwaard8

Literatuurlijst9

Begrippen:9

Bijlage: Verslag Natte natuurontwikkeling in de Krimpenerwaard van 26 april 2022.10

Waarom stoppen met afplaggen?

1. Afplaggen versnelt de bodemdaling. Dit is in strijd met het Rijks- en Provinciaal beleid om de bodemdaling in het veenweidegebied te beperken.
2. Afplaggen stimuleert de emissie van broeikasgassen. Dit is in strijd met het Klimaatakkoord van Parijs van 2015 en onze Klimaatwet om in 2030 de uitstoot van broeikasgassen met 50% te verminderen.
3. Afplaggen past niet in de cultuurhistorie en tast het karakter van het veenweidelandschap aan.
4. Afplaggen vermindert de sponswerking van de veenbodem.
5. Alternatieven voor afplaggen zijn onvoldoende onderzocht.
6. Afgeplagde percelen zijn niet meer landbouwkundig te gebruiken.
7. Afplaggen heeft onvoldoende draagvlak onder veehouders en burgers.
8. Afplaggen en het beheren van afgeplagde percelen is een dure optie van natuurbeheer.



Bovenstaande bezwaren zijn verder in dit document toegelicht. Aanvullend is ter informatie het verslag van de kennisbijeenkomst 'Natte natuurontwikkeling in de Krimpenerwaard' aan het document toegevoegd. Deze bijeenkomst werd gehouden op 22 april 2022 en werd georganiseerd door het Zuid-Hollands Landschap. De 3 aanbevelingen in het verslag zijn nog steeds actueel.

Conclusies en adviezen

- Gelet op de vele bezwaren raden we u met klem aan om te stoppen met het verder afplaggen van het veenweidegebied in de Krimpenerwaard.
- Verleg in plaats van afplaggen de focus naar verschrallingsbeheer voor het realiseren van een vegetatie die kenmerkend is voor een streekeigen schrale bodem. Beperk dit tot de percelen die beoogd zijn om af te plaggen.
- Voer voor het verschrallingsbeheer een soortgelijk meerjarig veldonderzoek uit als is gedaan in Noord-Brabant door het Louis Bolk instituut, zowel wat betreft opzet als samenwerkingsvorm.
- Neem in dit onderzoek niet alleen percelen mee, die beoogd zijn om te verschrallen, maar ook enkele afgeplagde percelen.
- Op afgeplagde percelen, evenals op percelen waarbij het slootpeil is verhoogd, zal de veenaafbraak(oxidatie) onder emissie van CO₂ en daling van de bodem doorgaan. De waterbeheersing in de Krimpenerwaard kent geen algehele peilverlaging maar een aloude peilaanpassing (om de aanwezige drooglegging^(B) te behouden.) Deze geringe drooglegging geeft voldoende draagkracht voor het beheer van de percelen en blijkt in de huidige praktijk ideaal voor de weidevogels en streekeigen flora.
- Natuurontwikkelprojecten vragen tijd. Een lange adem is nodig om natuur te ontwikkelen en vervolgens te kunnen blijven beheren. Boeren en natuurbeheerders moeten kunnen bouwen op ondersteuning ook op lange termijn.



*Dit document van het bestuur van de Vereniging Duurzame Waterbeheersing en Landbouw Krimpenerwaard (DWLK) is gemaakt in samenwerking met bodemkundige dr. ir. Dirk van der Eijk
Datum: 27 november 2024*

Toelichting

Ad 1 Afplaggen versnelt de bodemdaling

Afplaggen houdt in dat de bovengrond wordt afgegraven, plaatselijk zelfs tot onder het peil van het oppervlaktewater in de sloten. Afplaggen is dus een bodemdalende ingreep. Dit is strijdig met het Rijks- en Provinciale beleid om de bodemdaling in het veenweidegebied te stoppen (Lit.1).



De afgeplagde grond wordt doorgaans elders op het perceel of op aangrenzende weidepercelen als



ophooggrond toegepast. De verhoging daar is echter weinig duurzaam. De ophoging zorgt voor belasting van de veenbodem, waardoor deze zet en daalt. Na verloop van tijd zal door de zetting en afbraak van de organische stof in de opgebrachte venige grond weinig meer zichtbaar zijn van de ophoging.

Bovendien gaat op afgeplagde percelen de bodemdaling door. Bij aanhoudende droogte, zal door de wateropname van de nieuwgevormde vegetatie de grondwaterstand dalen. Vanwege het 'Slootkanteffect' stagneert de instroom van slootwater (Lit.2 en 3).

Hierdoor daalt de grondwaterstand tijdens aanhoudende droogte in het perceel tot ver onder het slootpeil, tot in het nog onveraaarde^(D) veen. Na blootstelling aan de lucht gaat dit veen afbreken (oxideren) onder emissie van CO₂ en daalt de bodem (Lit. 3). Hoe dikker de grondlaag die wordt afgeplagd, hoe minder bodemvocht^(A) beschikbaar is en des te eerder gaat de vegetatie over op het gebruik van grondwater voor hun groei. Op de afgeplagde percelen zal de bodemdaling dus niet stoppen maar doorgaan. Dit geldt ook voor percelen waar het slootpeil wordt opgezet.



Daarbij komt dat in najaar en winter de afgeplagde percelen en percelen waar het slootpeil is opgezet



gevoelig zijn voor plasvorming. Wanneer na een natte winter door plasvorming en verslemping van de bodem de vegetatie is verdwenen, wordt de bodem in het voorjaar gevoelig voor korst- en scheurvorming, gevoeliger dan wanneer in het voorjaar het vegetatiedek nog gesloten aanwezig is. Een kaal zwart oppervlak zal in de voorjaarszon sneller en meer opwarmen, dan een met vegetatie bedekt oppervlak. Bij drogend weer ontstaat dan sneller korst- en

scheurvorming dan bij een met vegetatie bedekte bodem. Wanneer later in het groeiseizoen de bodem alsnog begroeid raakt, kan bij aanhoudende droogte de beginnende scheurvorming leiden tot het ontstaan van brede en diepe scheuren. Onder deze omstandigheden wordt de afbraak van het veen gestimuleerd en wordt de bodemdaling versterkt. De toplaag van het veen bestaande uit het veraarde^(C) veen met een goed bedekkende vegetatie biedt in het begin van het groeiseizoen dus een niet te ontberen natuurlijke bescherm laag tegen oxidatie van het onderliggende onveraaarde^(D) veen.

Bij extreme droogte is gebleken dat ondersteunend grondwaterbeheer^(E) nodig is om oxidatie van het veen te beperken (Lit. 3). Zonder grondwaterbeheer zal de bodemdaling door oxidatie pas stoppen wanneer het maaiveld zover gedaald is dat bij aanhoudende droogte een afgeplagd perceel onder water blijft staan. Het afgeplagde perceel is dan ongeschikt voor beweiden en ongeschikt als broedgebied voor weidevogels en niet of alleen tegen hoge kosten te beheren.

Dergelijke percelen liggen bloot voor houtopslag en mogen al met al de naam van veenweide dan ook niet meer dragen.



Ad 2 Afplaggen stimuleert de emissie van broeikasgassen

Afgeplagde percelen zullen bij regen snel verzadigd raken met water, sneller dan wanneer de percelen niet zouden zijn afgeplagd. Hierdoor zullen na afplaggen de risico's op emissie van methaan (CH₄) en lachgas (N₂O) onder natte omstandigheden toenemen. De winter van 2023 en het voorjaar van 2024 waren extreem nat. Waarschijnlijk gaan deze extreme weersomstandigheden in de toekomst vaker voorkomen.

Bij aanhoudende droogte zal de vegetatie op afgeplagde percelen sneller overgaan op het gebruik van grondwater voor hun groei dan wanneer de percelen niet zouden zijn afgeplagd. Bij aanhoudende droogte zal op een afgeplagd perceel de grondwaterstand dieper dalen tot in het veen en daardoor leiden tot meer veenaafbraak en emissie van CO₂, dan wanneer het perceel niet zou zijn afgeplagd.

De extreem droge jaren 1976, 2003, 2018 en 2022 hebben de veenaafbraak versneld. Tijdens deze extreme droogtes ontstond sterke korstvorming aan het maaiveld en brede en diepe scheurvorming in de bovengrond op (Lit. 3). De frequenties van extreem droge jaren is



toegenomen. Verwacht wordt dat door klimaatverandering vaker extreme droogtes zullen voorkomen. Afplaggen stimuleert dus de emissie van broeikasgassen, zowel onder natte omstandigheden (CH₄) en (N₂O), als onder droge omstandigheden (CO₂).

Daarbij komt dat de afplagwerkzaamheden ook gepaard gaan met emissie van CO₂ door inzet van kranen, tractoren en dumpers voor het vergraven en verplaatsen van de grond.

Dus afplaggen draagt niet bij in het realiseren van de doelstelling in de Nederlandse Klimaatwet om in



2030 de uitstoot van broeikasgassen met 50 % te verminderen. In het Veenweideprogramma van maart 2021 is dit doel gekwantificeerd en is benoemd welke overheden daarin samenwerken om dit te realiseren, zie onderstaand citaat uit dit programma. *“In het Klimaatakkoord is voor de veenweidegebieden in Nederland afgesproken dat de jaarlijkse uitstoot van broeikasgassen in 2030 met 1 miljoen ton CO₂ equivalenten is afgenomen. Het Interprovinciaal Overleg (IPO), de Unie van Waterschappen (UvW) en de Vereniging van Nederlandse*

gemeenten (VNG) hebben als vertegenwoordigers van respectievelijk de provincies, waterschappen en gemeenten het Klimaatakkoord ondertekend. De betrokken partijen hebben verder de Regiegroep Veenweide gevormd om gezamenlijk de afspraken van het Klimaatakkoord uit te voeren”.

Ad 3. Afplaggen past niet in de cultuurhistorie en tast het karakter van het veenweidelandschap aan.



Het afplaggen van het veenweidegebied past niet in de cultuurhistorie van het veenweidegebied. De veenweiden zijn niet ontstaan door afplaggen, maar door ontwatering en beweiding. Afplaggen past wel in de cultuurhistorie van de heidevelden. Deze zijn ontstaan door beweiden en het regelmatig afplaggen van de heidevegetatie. Om ze te behouden is het wenselijk om hiermee door te gaan.

Bovendien wat nu in de Krimpenerwaard gebeurt is meer dan afplaggen. Hier wordt de bovengrond zelfs over de volle breedte van een perceel afgegraven, plaatselijk zelfs tot onder het slootwateroppervlakstepeil. Dit komt neer op een diepte van 30 à 40 cm en leidt tot het verplaatsen van een omvangrijke hoeveelheid grond. Door dit afplaggen te noemen worden burgers, beleidsmakers en bestuurders een onjuist beeld voorgeschoteld. Na afgraven zijn de percelen niet meer geschikt voor beweiding en voor het oogsten van de vegetatie voor veevoeder (zie Ad 6.)



De veenweiden vormen de drager van het open veenweidelandschap. Door het afgraven van de



bovengrond, verdwijnen de veenweiden en daarmee het karakter van het

veenweidelandschap. Het is opmerkelijk dat de Stichting Zuid-Hollands Landschap, die zegt op te komen voor de bescherming van de Zuid-Hollandse cultuurlandschappen, het afgraven van de bovengrond promoot en op steeds grotere schaal toepast op de percelen die zij heeft verworven. Kennelijk geldt deze bescherming niet voor het veenweidelandschap.

Ad 4. Afplaggen vermindert de sponswerking van de veenbodem

De veenweiden hebben naast een agrarische functie ook andere maatschappelijke functies ook wel ecosysteemdiensten genoemd. Eén van deze diensten, ook wel blauwe dienst genoemd, is de regulerende functie in het waterbeheer van een polder. De veenbodem werkt als een spons en kan regenwater opnemen en voldoende lang vasthouden om te voorkomen dat er piekbelasting bij het poldergemaal ontstaat. Om de sponswerking goed te kunnen vervullen is het belangrijk dat de droogligging^(B) van het perceel voldoende is en dat de bodemstructuur en de bodemporositeit goed blijven voor het behoud van de waterbuffercapaciteit. Op afgeplagde percelen is de droogligging zo gering dat de bodem na regen al snel verzadigd zal zijn en het overtollige regenwater oppervlakkig en dus snel zal afstromen op de sloten en tot piekbelasting bij het gemaal zal leiden. Afgeplagde percelen hebben dus een verminderde sponswerking.



Ad 5. Alternatieven voor afplaggen zijn onvoldoende onderzocht.

Doel van het afplaggen is het vernatten en verschrallen van de bodem. Het afplaggen is een onomkeerbare ingreep. Het is daarom gerechtvaardigd om de vraag te stellen of er alternatieven zijn. Zowel voor het vernatten als voor het verschrallen bestaan alternatieven.

Het vernatten van natuurgebieden kan ook worden bereikt door te anticiperen op de voortschrijdende bodemdaling. Bij gelijkblijvend slootpeil zal de bodem dus vanzelf vernatten.

Het verschrallen van de bodem kan ook worden bereikt door het stoppen van de bemesting en het voortzetten van het maaien en afvoeren van het maaisel. Via het maaisel worden de nutriënten afgevoerd die door de vegetatie uit de bodem zijn opgenomen.



Hierdoor verschaalt de bodem. Met het verschrallingsbeheer wordt teruggegaan naar het vroegere beheer van de hooilanden.

Verschraling is een langzaam proces met name voor fosfaat. Versnelling is mogelijk door 'uitmijnen' van het fosfaat. Dit wordt bereikt door de groei van de vegetatie en daarmee de fosfaatonttrekking gedurende het verschrallingsbeheer op een hoog niveau te houden. Dit kan op meerdere manieren. Het Louis Bolk Instituut heeft in samenwerking met DLV-rundvee advies BV in het Noord-Brabant en in goede samenwerking tussen veehouders, meerjarige veldproef uitgevoerd. Het is een gedegen onderzoek geweest met als uitkomst dat het gewenste verschrallingsniveau voor fosfaat gemiddeld in 14 jaar werd gerealiseerd. Onderstaand de slotconclusie en aanbeveling van het rapport:

"Verschraling van fosfaat uit bodems met gras/klaver en kalibemesting werkt! Het is een geschikt middel om bodems met een te hoog fosfaatgehalte fosfaatarm te maken. Bovendien is het een relatief goedkope optie van natuurbeheer. In de derde plaats brengt het een verbinding tot stand tussen regionale veehouders en een naburig natuurgebied, twee werelden die nog te vaak van elkaar gescheiden zijn (Lit.4).

Het is aan te bevelen om een soortgelijke meerjarige veldproef uit te voeren in de Krimpenerwaard. Enkele suggesties daarvoor zijn beschreven verder in dit document, na de begrippen- en literatuurlijst.



Natuurontwikkelpojecten vragen tijd. Een lange adem is nodig om natuur te ontwikkelen en vervolgens te kunnen blijven beheren. Beheerders moeten kunnen bouwen op ondersteuning ook op lange termijn.

Ad 6. Afgeplagde percelen zijn niet geschikt voor landbouwkundig gebruik

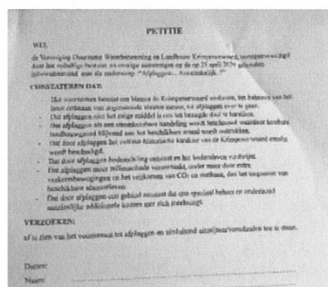


Afplaggen is een onomkeerbare ingreep. Eénmaal afgeplagd is het perceel niet meer te gebruiken als weiland en ook niet meer voor de productie van veevoer. Na maaien zal het maaisel op een andere wijze moeten

worden verwerkt. Afgeplagde percelen kunnen niet worden ingezet voor voedselproductie. Wanneer in plaats van afplaggen voor verschraling van de percelen wordt gekozen, blijven deze functies wel mogelijk. In tijden van voedselschaarste kan het verschralingsbeheer worden beëindigd en kunnen de percelen worden gebruikt voor voedselproductie. Na afplaggen is deze potentie dus blijvend verloren. Het afplagprogramma is omvangrijk. De ambitie is om een areaal ter grootte van 2500 voetbalvelden af te plaggen (artikel AD 10 juli 2024). Dit is gelijk aan ca 1700 ha. Met het oog op behoud van de voedselzekerheid is het dus onverstandig om veenweidepercelen af te plaggen. De voedselzekerheid staat onder druk door de vele ruimteclaims op landbouwgronden. Hierdoor dreigt het areaal aan landbouwgrond verder af te nemen. Bovendien neemt de oogstzekerheid af door de toename van weersextremen. Voldoende redenen om bij de verdere ruimtelijke ordening van ons land een zorgvuldige belangenafweging te maken, waarbij het behoud van voldoende landbouwgronden voor de voedselzekerheid in toekomst volwaardig betrokken dient te worden. Mocht er een voedselcrisis komen dan is het van belang om over voldoende landbouwgrond te kunnen beschikken. Tijdens de 2^{de} wereldoorlog werden graslanden in de Krimpenerwaard gescheurd (geploegd) voor de teelt van groenten, waaronder aardappelen. Afgeplagde percelen zijn daarvoor niet geschikt. Het is dus onverstandig om daar mee door te gaan, te meer omdat er een alternatief is in de vorm van verschralingsbeheer, waarmee deze functie in potentie behouden blijft (zie Ad 5.)



Ad 7. Afplaggen heeft onvoldoende draagvlak onder de bevolking



De toekomst van het al eeuwen oude veenweidegebied van de Krimpenerwaard gaat velen aan het hart, in het bijzonder de veehouders als gebruikers van de veenweide percelen, maar zeker ook de betrokken burgers, alsook de leden van het Zuid Hollands Landschap die hun vertrouwen hebben gegeven aan het stichtingsbestuur om natuur- en landschapswaarden in de Krimpenerwaard te beschermen. Het Zuid-Hollands Landschap heeft op 26 april 2022 een kennisbijeenkomst over natuurontwikkeling georganiseerd met agrariërs, boswachters, lokale vrijwilligers en bestuurders. Het verslag

van de geslaagde bijeenkomst met nog steeds actuele aanbevelingen is als bijlage aan dit document toegevoegd.

Ad 8. Afplaggen en het beheren van afgeplagde percelen is een relatief dure optie van natuurbeheer

Natuurbeheer door af te plaggen eist zeer hoge inrichtings- en beheerkosten. Afgeplagde percelen zijn definitief afgeschreven voor landbouwkundig gebruik. Het maaisel van afgeplagde grond is niet meer geschikt als veevoer. In het rapport van het Louis Bolk instituut wordt opgemerkt dat het uitmijnen van fosfaat een relatief goedkope optie van natuurbeheer is. Belangrijk voordeel is dat gedurende het uitmijnen de grasopbrengst hoog kan blijven en gebruikt kan worden als veevoer. Ook na het uitmijnen kan het maaisel gebruikt worden voor veevoer. Dit maakt het voor veehouders gunstig om hieraan mee te werken.



Verschralingsonderzoek in Krimpenerwaard

Aangeraden wordt om een soortgelijk meerjarig veldonderzoek uit te voeren zoals is gedaan in Noord-Brabant door het Louis Bolk instituut, zowel wat betreft opzet als samenwerkingsvorm, met daarbij enkele adviezen:



- Neem niet alleen percelen, die beoogd zijn te verschralen mee in het onderzoek, maar ook enkele afgeplagde percelen. Door beide soorten percelen in het onderzoek op te nemen, kan de verandering in de plantensoortensamenstelling in de tijd (plantensuccessie) voor beide situaties worden gevolgd.
- In het onderzoek in Noord-Brabant wordt de fosfaatstatus gevolgd door het bepalen van het totaal aanwezige fosfaat en het beschikbare fosfaat. Voor het bepalen van het beschikbare fosfaat bestaan meerdere methoden. Ook in Nederland worden meerdere methoden gebruikt. Voor landbouwpercelen worden P-Al en of PW gebruikt en voor natuurpercelen doorgaans P-Olsen. Dit bemoeilijkt de vergelijking van de fosfaatbeschikbaarheid tussen veenweidepercelen met het accent op landbouw en die met het accent op natuur. Daarom wordt aangeraden voor het bepalen van de fosfaatbeschikbaarheid niet alleen P-Olsen, maar ook P-AL en PW mee te nemen.
- Het is belangrijk om na aankoop van veenweidepercelen deze percelen naar gelang de gewasproductie meerdere keren per jaar te maaien, dit ter voorkoming van houtopslag (Lit. 5.) en ervoor te zorgen dat de plantensuccessie niet blijft hangen in stadium 2 (het witbolstadium) maar doorgaat naar stadium 3 (het ruigtekruidenstadium).

Literatuur:

1. Stop bodemdaling in veenweidegebieden; met Groene Hart als voorbeeld, september 2020, Raad voor de Leefomgeving en Infrastructuur (RLI).
2. Sonneveld, F. (1954). Het slootkanteffect in het klei-op-veengebied in Zuid-Holland. Boor en Spade 7:181-188.
3. Innovatieve inzichten voor het beter omgaan met bodemdalingsvraagstukken. Magazine Regio Deal Bodemdaling Groene Hart, februari 2024, blz. 38-39.
4. Fosfaat uitmijnen op natuurpercelen met gras/klaver en kali bemesting; DLV Rundvee Advies b.v.: Louis Bolkinstituut 2010.
5. Vereniging tot behoud van Natuurmonumenten in Nederland, 1971: Wilde Planten, Flora en Vegetatie in onze natuurgebieden, Deel 2 Het lage land, blz. 271.

Begrippen:

- (A) Bodemvocht: water in de bodem tussen maaiveld en slootpeil
- (B) Droogligging/ drooglegging: de afstand tussen maaiveld en slootpeil
- (C) Veraard veen: veen waarin de oorspronkelijke planten niet meer op het oog herkenbaar zijn. Veraard veen ontstaat door biologische afbraak van het veen nadat het wordt blootgesteld aan lucht (zuurstof). Veraard veen wordt ook wel zwarte grond genoemd. Deze grond heeft een goede structuur, is rijk aan organische stof en is zeer geschikt voor de teelt van groenten.
- (D) Onveraard veen: Dit is het oorspronkelijke veen. Hierin zijn de planten waaruit het veen is gevormd zichtbaar. Op basis van de plantensamenstelling worden verschillende soorten veen onderscheiden. In de Krimpenerwaard komt overwegend bosveen voor. Bosveen is een eutroof (voedselrijk) soort veen. Wanneer onveraard veen wordt aangeboord of ontgraven, heeft het doorgaans een bruine kleur die bij blootstelling aan lucht en licht snel verkleurd naar zwart. Onveraard veen ruikt naar rotte eieren. Dit is de geur van H_2S .
- (E) Grondwaterbeheer: het beheer van de grondwaterstand. Grondwaterbeheer kan worden toegepast om daling van de grondwaterstand in de zomer tot in het onveraarde veen tegen te gaan en zo te voorkomen dat veenafbraak in gang wordt gezet. Dit kan door de aanleg van een infiltrerende onderwaterdrainage. Deze kan door de eigenaar/ gebruiker van het perceel bij aanhoudende droogte in werking worden gesteld wanneer de grondwaterstand te ver onder het slootpeil dreigt te dalen. Er is ervaring opgedaan met een innovatief systeem waarmee zonder tussenkomst van een pomp bij aanhoudende droogte water kan instromen en bij aanhoudende regen water kan uitstromen. Dit wordt gedaan met een schuif in een infiltratieput, die draadloos op afstand kan worden open en dicht gezet (lit.3).

Bijlage: Verslag Natte natuurontwikkeling in de Krimpenerwaard van 26 april 2022.

26 april 2022

Natte natuurontwikkeling in de Krimpenerwaard

Vorige week organiseerde het Zuid-Hollands Landschap een bijeenkomst over natuurontwikkeling in de polder. Agrariërs, boswachters, lokale vrijwilligers, bestuurders en het hoogheemraadschap deelden veel kennis en ervaring met elkaar. Aan de hand van een korte documentaire gingen de deskundigen met elkaar in gesprek. Met dit verslag blikken we terug op een geslaagde bijeenkomst en sluiten we af met de belangrijkste aanbevelingen.



Een passende afsluiter van deze kennisbijeenkomst was het samen formuleren van de drie belangrijkste aanbevelingen voor natuurontwikkelprocessen.

Drie aanbevelingen voor natuurontwikkelingsprocessen

1. Heb een lange adem

Natuurontwikkelprojecten vragen tijd. Een lange adem is nodig om natuur te ontwikkelen en vervolgens te kunnen blijven beheren. Boeren en natuurbeheerders moeten kunnen bouwen op ondersteuning, ook op lange termijn.

2. Zet in op lerend beheer

Niemand heeft een pasklaar antwoord als nieuw gebied ontwikkeld wordt. Bouw daarom ruimte in om lerend te beheren. Leg niet vooraf alles vast maar pas het geleerde toe in een volgende beheercyclus. Ook bij ontwikkelplannen voor nieuwe natuur kan hier meer aandacht voor komen.

3. Deel kennis en wees eerlijk

Het klinkt als een open deur: deel je kennis, want dat hoeft het wiel niet opnieuw te worden uitgevonden. Maar juist in complexe natuurontwikkeltrajecten is het niet vanzelfsprekend om kennis te delen, zeker niet als verschillende belangen spelen. 'Wees eerlijk!', is het devies vanuit de zaal. Boeren en natuurbeheerders kunnen veel van elkaar leren als zij direct met elkaar in gesprek gaan.